„DESCRIPTION DE L'ÉGYPTE" ÎNTR-O BIBLIOTECĂ ROMÂNESCĂ

de

MIRON CIHÓ

In memoriam Eduardi

I. Deși expediția întreprinsă de generalul Bonaparte în Egipt ar fi reprezentat o verigă importantă în încercările și ambițiile Directoratului și ale tînărului comandant de a distruge Anglia, totuși, prin îmbarcarea celor 175 de savanți cu destinația Egipt, ea a reprezentat un moment de răscruce într-un alt domeniu. Ne referim la prima exploatare minuțioasă a acestei țări africane, totodată la impulsul dat procesului de fundamentare științifică a unei noi discipline: *egiptologia*[1]. Unul din cele mai de seamă rezultate ale expediției constituia, fără doar și poate, publicarea primei enciclopedii a Egiptului, ea reprezentînd *summa* cunoștințelor din acea vreme.

II. Un exemplar din această lucrare monumentală se găsește și la *Biblioteca documentară Teleki-Bolyai din Tg. Mureș*, constituind o publicație cu care instituția în cauză se poate, pe bună dreptate, mîndri. Ținînd cont de cele afirmate mai sus, precum și de raritatea și importanța volumelor, credem că nu va fi lipsită de interes o prezentare succintă privind apariția, structura și conținutul volumelor, mai ales că *Description de l'Égypte* din Tg. Mureș reprezintă, după cunoștințele noastre, un *unicat național*[2]. În a doua parte a articolului nostru vom evidenția cîteva probleme pe care le ridică lucrarea din punctul de vedere al egiptologiei.

III. Apariția lucrării n-a fost întîmplătoare: „Imediat după întoarcerea armatei de Orient[3], guvernul a ordonat ca memoriile, hărțile, desenele și toate observațiile la științe și arte, care au fost efectuate în

---

[1] Dintre multe definiții cea oferită de T. Säve-Söderberg. *Egyptology, Faculty of Arts at Uppsala University...*, Uppsala, 1976, p. 40 ni se pare demnă de amintit: „It is the study of the human activity in the Northern Nile Valley from the Stone age to medieval times, excluding the Classical and Semitic (Aramaic) papyrology which are specialities of their own". Desigur, acest „studiu" se bazează pe cunoașterea diferitelor forme de scriere și limbi egiptene antice. O reușită definiție a oferit și istoricul Radu Florescu, în Ph. Vanderberg, *Nefertiti*, București, 1980, p. 365, nota 1.

[2] Bibliotecile românești mai posedă rarități din domeniul bibliologiei egiptologice. Am aminti doar două dintre lucrările de bază ale lui J. Fr. Champollion, *Grammaire égyptienne*, Paris, 1836 și Idem, *Monuments de l'Egypte et de la Nubie*, 4 vol. in-folio, Paris, 1835—1845. Ele se păstrează la *Biblioteca Centrală Universitară „M. Eminescu" — Iași.*

[3] De fapt, este vorba de capitularea armatei franceze și nu de o simplă „întoarcere".

https://biblioteca-digitala.ro

timpul expediției, să fie unite într-o lucrare cu caracter general pentru a deveni un bun public"[4]. Pentru buna desfășurare a acestei activități s-a format o comisie compusă din opt persoane depinzînd direct de Ministrul de interne. Cu toate acestea, rolul de coordonator îi va reveni unui „comisar special" însărcinat cu: stabilirea detaliilor de execuție, soluționarea din punct de vedere financiar a tiparului, asigurarea uniformității temelor, stabilirea succesiunii materialelor care urmau a fi tipărite, alegerea gravurilor corespunzătoare, etc. În această funcție au fost numiți sucecsiv: *Conté, Michel-Ange Lancret,* și *E. Jomard*; ei au stabilit clar menirea lucrării: „Cette collection doit plutot être considerée comme un ouvrage destiné à l'étude, que comme un ouvrage de lux"[5].

IV. *Description de l'Égypte* se remarcă nu numai prin numărul și formatul volumelor, ci și prin structura ei: *Antichități, Statul modern* și *Istoria naturală* fiind cele trei problematici majore pe care încearcă să le trateze. *Antichitățile* cuprind toate monumentele anterioare cuceririi arabe (640 e.n.), iar cele posterioare acestui eveniment sînt incluse în cadrul volumelor care tratează *Statul modern.* În cazul primelor două unități tematice s-a avut în vedere o prezentare S-N și E-V a monumentelor, adică plecînd de la insula *Philae*[6] și ajungînd pînă la Marea Mediterană precum de la *Tell el Farama* (Pelusion) pînă la *Alexandria. Istoria naturală* prezintă mineralele ordonate pe baza aceluiași criteriu, în timp ce speciile animaliere ne sînt înfățișate prin familii. Fiecare dintre aceste 3 părți cuprind volume în *planșe* și *texte.* Volumele de *planșe* au fost concepute prin formatul atlas-mare. Pentru a releva și mai clar logicitatea lucrării trebuie neapărat subliniat faptul că planșele din volumele în cauză (în total 9) cunosc o anumită ordine. În fiecare caz, la fiecare localitate se au în vedere prezentarea: 1) planurilor topografice generale; 2) desenele monumentelor în stadiul lor de conservare; 3) planurile edificiilor; 4) detalii de arhitectură; 5) bazoreliefuri, picturi, statui, ornamente. La acestea se pot adăuga în unele cazuri reconstituiri de monumente (desigur aici nu ne-am referit la volumele *Istoriei naturale*). Pentru o mai bună utilizare, fiecare planșă dispune de două tipuri de scări: una metrică (în partea dreaptă a planșei) și una cu vechile măsuri franceze (în partea stîngă). Nu este lipsit de interes faptul că papirusurile, medaliile și speciile animaliere sînt redate (desenate) în mărimea lor naturală. Tomurile cuprinzînd *textele* „Descrierii Egiptului" sînt divizate și ele: unele volume oferă o sinteză a monumentelor din diferite localități, desigur ținîndu-se cont de o strictă concordanță cu planșele (mai degrabă gravurile) prezentate; acestea poartă denumirile de „Descriptions". O categorie aparte o alcătuiesc volumele care se numesc *Memorii,* ele cuprinzînd investigații asupra istoriei, geografiei, legislației, obiceiurilor, religiei, limbii, astronomiei, artelor și agriculturii egiptenilor antici și moderni. „Aceste memorii sînt plasate unele după altele fără vreo ordine determinată cum ar fi cazul colecțiilor academice . . ."[7]. Aceasta explică și faptul că numerotarea paginilor nu este continuă. Ca și în ca-

[4] Cf. *Antiquités. Planches,* vol. I, Paris, 1809, p. 1.
[5] *Ibidem,* p. 2.
[6] Pentru insulă și monumentele sale v. A. Kadry, *Salvage of the Philae Monuments,* in *Studia Aegyptiaca,* II, Budapest, 1976, p. 19—39.
[7] Cf. *Antiquités. Planches,* vol. I, p. 9.

https://biblioteca-digitala.ro

zul volumelor de planșe și acestea au trei părți distincte, cele care tratează antichitățile, epoca modernă și istoria naturală. Editorii au considerat că *Descrierile* și *Memoriile* pot fi consultate mai ușor dacă sînt editate printr-un format *in-folio* mijlociu. Menționăm faptul că publicarea lucrării a întîmpinat greutăți și din cauza evenimentelor politice din Franța. După a doua abdicare a lui Napoleon I (1815), volumul IV din seria planșelor cu antichități apare cu o oarecare întîrziere (în 1817), de data asta sub auspiciile lui Ludovic al XVIII-lea. De altfel, despre această atitudine generoasă a suveranului se amintește și în *Avertissement*-ul la volumul amintit: „La haute bienveillance que la Roi accorde aux science et aux lettres, a fait cesser tout incertitude sur l'issue de cette entreprise. Sa Majesté s'entant fait rendre compte de la nature et de l'état de l'ouvrage, l'a pris sous sa protection auguste et en a garanti l'exécution". Totuși, Carol al X-lea este cel care va suporta cheltuielile finale ale costului ultimelor volume. Impresiunea monumentalei enciclopedii a fost asigurată de predecesoarea actualei *Imprimérie nationale* (atunci succesiv *Imprimérie Impériale* și *Imprimérie Royale*), iar unul din vechii săi directori — *J. J. Marcel* — chiar l-a însoțit pe Bonaparte în Egipt. Ca simplu titlu de curiozitate amintim că astăzi ea dispune de tiparnițe pentru toate hieroglifele egiptene.

V. Volumele referitoare la antichități au un „moto" litografiat (v. pl. I). Ne referim la frontispiciul care apare la primul tom de planșe al antichităților. Elementul principal al acestuia îl reprezintă o „poartă" egipteană. Pe partea de sus a porții se află un disc înaripat flancat de doi șerpi-uraeuși protectori. În centrul discului se află o stea. În religia egipteană antică, discul înaripat a jucat un rol destul de mare, mai ales în *Epoca tîrzie*. În această ipostază, discul este întruchiparea zeului *Horus din Behdet*[8]. Rolul său în mitologia egipteană antică a crescut succesiv, punctul lui culminant fiind atins în timpul *Ptolemeilor*[9]. El apare foarte frecvent pe stelele funerare și temple, pe bună seamă învățații francezi întîlnindu-se cu el de nenumărate ori. Acest fapt, printre altele, i-ar fi determinat să aleagă acest tip de monument arhitectural ca element reprezentativ al civilizației faraonice. Singurul lucru mai puțin obișnuit este prezența stelei în interiorul discului solar. Fără a intra în detalii, atragem atenția asupra faptului că mulți cercetători[10] au reliefat faptul că hieroglifele egiptene au reprezentat o fascinație destul de mare pentru toți cei care au venit în contact (direct sau indirect) cu cultura egipteană antică. Mirajul hieroglifelor a crescut odată cu epoca *Renașterii*[11]. În această strălucită epocă a umanității, pe lîngă cultura antică în general, crește și interesul față de cea egipteană, față de filozofia hermetică, dar

---

[8] Cf. A. H. Gardiner, *Horus the Behdetite*, in *JEA*, 30 (1944), p. 23—60.

[9] Cf. H. Kees, *Der Götterglaube in alten Ägypten*[4], Berlin, 1980, p. 418 sqq. v. și lucrarea lui M. Alliot, *Le culte d'Horus à Edfou au temp des Ptolémées*, I—II, Le Caire, 1949—1954.

[10] Îl amintim aici numai pe E. Iversen, *The Myth of Egypt and its Hieroglyphs in European Tradition*, Copenhague, 1961, care a oferit principala lucrare de referință.

[11] A se vedea în acest sens K. Gielow, *Die Hieroglyphenkunde des Humanismus in der Allegorie der Renaissance*, in *Jahrbuch der Kunsthistorischen Sammlungen des Allerhöchsten Kaiserhauses*, vol. XXXII, Wien, 1915, p. 1—132 și E. Iversen, *Hieroglyphic Studies of the Renaissance*, in *The Burlington Magazine*, London, January, 1958, p. 15—21, fig. 26—36.

https://biblioteca-digitala.ro

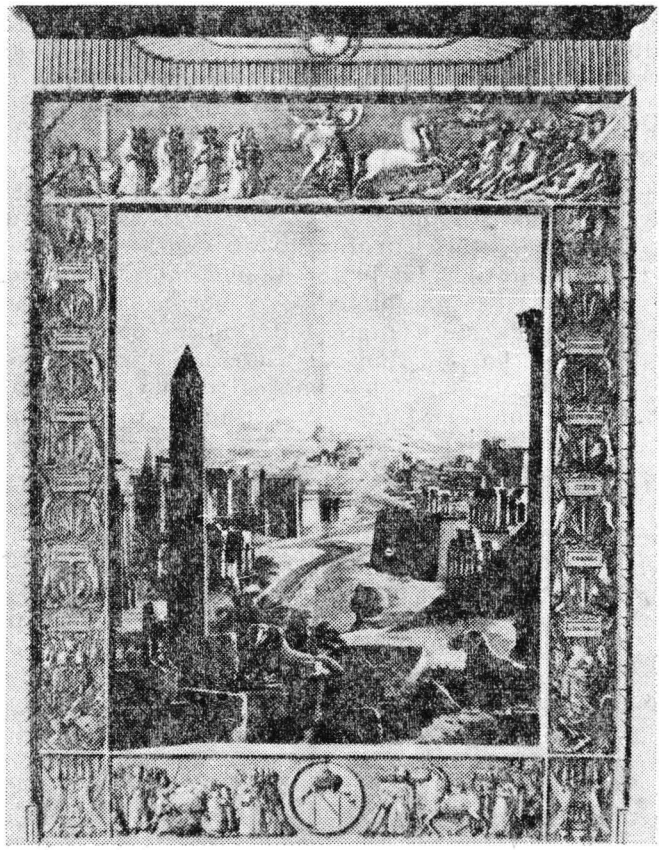

Pl. I. Frontispiciul volumul I al Antichităților.

și față de hieroglife. Cunoștiințele umaniștilor referitoare la hieroglife s-au mărginit la lucrarea lui *Horapollon* și unele relatări ale anticilor. Este lesne de înțeles că ei vor răstălmăci semnificația semnelor, chiar vor crea o serie de „hieroglife" noi. Simbolistica napoleoniană va continua această tradiție, iar bazele sale sînt vădit egiptene. Este mai mult ca sigur că prezența stelei din *Description de l'Égypte* se datorează cunoașterii unui pasaj din lucrarea lui Horapoleon, *Hieroglyphica* (I. 13), unde aflăm că ea ar însemna, ar semnifica „zeul lumii"[12]. Registrul inferior al cornișei porții cuprinde o serie de figuri explicate în felul următor: „... În mijlocul frizei, „Héros", cuceritorul Egiptului, este reprezentat pe carul său; în față se află vulturul, simbolul armatei, făcînd pe mameluci să se retragă spre piramide. Nilul personificat contemplă aceste situații. Științele și artele mărșăluiesc în urma lui „Héros", care le readuce pe acest pămînt de unde a fost exilate de mult timp...". Sceneta este plină și ea de elemente simbolice. Eroul poate fi Bonaparte. Elementele egiptene, grecești, romane precum și cele moderne cunosc o sim-

[12] Pentru utilizarea stelei în scrierea hieroglifică v. A. H. Gardiner, *Egyptian Grammar*[3], London, 1979, *Sign-List* N 14, p. 487; pentru utilizarea sa tîrzie v. spre ex. *Edfu* IV, 14. 3=în cuvîntul *ankhu*, „vii"; *Edfu* IV, 14. 2 pentru numeralul 5, etc.

https://biblioteca-digitala.ro

bioză. Spre exemplificare putem aminti de carul de luptă roman tras de trei cai. Metoda de redare a acestora („în plan") și mai ales poziția cailor sub a căror copite se află dușmanul este tipic egiptean antic[13]. În Egiptul faraonic calul și carul de luptă au fost introduși relativ tîrziu, ori în timpul regilor *hicsoși* (care au domnit în timpul dinastiilor XV—XVI, 1652—1544, 1650—1550 î.e.n.)[14], ori începînd cu domniile lui *Kamose* (ultimul faraon al dinastiei deja autohtone, thebane, a XVII-a, 1652—1552 î.e.n.) și *Iahmes* (1552—1527 î.e.n.)[15] Nu era străină de arta egipteană nici prezența vulturilor regali, care protejau faraonii[16]. Prin ultimele cuvinte ale pasajului citat, Bonaparte Napoleon și armata sa apar ca salvatori ai culturii. Pe cele două părți laterale ale porții, sub vulturii imperiali se află trofeele cîștigate și numele localităților atinse sau cucerite de către armata franceză. Acțiunile militare franceze, după cum se știe, s-au desfășurat nu numai în Egipt, dar și pe coasta de est a Mării Mediterane. Dedesubtul acestor trofee, simetric, se află cîte un *cartouche*[17], incluzînd o stea și o albină[18]. Mai sus am amintit deja de simbolistica napoleoniană; deci, pe lîngă stea, și albina este un element al acesteia. Ca și în cazul precedent și albina ar proveni dintr-un pasaj din *Horapollon* (I.62)[19]. Ceea ce este neobișnuit pentru o poartă egipteană este și faptul că partea de jos dintre părțile verticale (deci între piloni) se află o altă friză. În centrul imaginii se află un șarpe care-și mușcă propria-i coadă; în mijlocul simbolului în formă de cerc fiind coroana imperială sub care se află cîndva temuta inițială majusculă „N". Simbolul ne amintește de *uroborul* egiptean antic; el înconjura, avînd o formă ovală, diferite divinități[20], ori chiar scene magice întregi[21]. *Uroborul*

---

[13] Ca termen de comparație putem aduce faimoasa ladă pictată a lui *Tutankhamon*, v. în Chr. Desroches-Noblecourt, *Tutanhamon*[3], Budapest, 1977, pl. XIV. Acesta este o operă miniaturală, care a inspirat marile compoziții similare în basorelief, chiar și elemente ale bătăliei de la *Kadeș*.

[14] Cf. von Bissing, *Das angebliche Weltreiche der Hyksos*, in *AfO*, 11 (1937), p. 325.

[15] Cf. L. Habachi, *The Second Stelae of Kamose...*, Le Caire, 1972, p. 55 sq; A. H. Gardiner, *The defeat of the Hyksos by Kamose: the Carnavon tablet No. 1*, in *JEA*, 3 (1916), p. 106; a se vedea în acest sens și opiniile lui A. Kadry, *Officers and Officials in the New Kingdom. Studia Aegyptiaca VIII*, Budapest, 1982, p. 6 sqq.

[16] Ca să nu dăm alt ex. și să rămînem la una din cele mai cunoscute, cf. Chr. Desroches-Noblecourt, *op. cit.*, pl. XVII a—b.

[17] A. H. Gardiner, *Gr*[3], p. 74 explică în felul următor cuvîntul: „this French word means an ornamented tablet of stone, wood or metal destined to receive an inscription"; ele sînt numite și „semne regale". În aceste cartușe au fost scrise *prenomenul* și *nomenul* faraonilor, dar și nume de divinități. Pentru cele cinci nume ale faraonilor cf. *Ibidem*, p. 72—76.

[18] „Aux extrémités, sont deux scarabées Égyptiens, renferment une abeille et une étoile, espèce du symbole caracteristique de l'Empereur". Textul ne vorbește de scarabei și nu de „cartouche". Confuzia este evidentă, fiindcă scarabei — utilizați ca pecete — dispuneau de o suprafață plană, pe care, în interiorul unui oval — deci „cartouche" — erau texte hieroglifice (nume propriu-zise, epitete, etc.).

[19] Pentru semnul albinei v. Gardiner, *Gr.*, *g. List* L_2, p. 477; pentru albină și rolul său cf. articolul lui J. Leclant, in *LdÄ* I, s.v. și importantul studiu al lui M. J. Raven, *Wax in Egyptian Magic and Symbolism*, in *OMRO*, 64 (1983), p. 7—47.

[20] Cf. spre ex. imaginea de pe faimoasa *stelă Metternich*, in Fr. Lexa, *La magie dans l'Egypte ancienne*, III, Paris, 1925, pl. 30.

[21] Cf. stela lui Horus din Muzeul de artă Puskin din Moskova, nr. inv. I. 1. a 4474, publicat de S. Hodjash — O. Berlev, *The Egyptian Reliefs and Stelae...*, Leningrad, 1982, pl. de pe p. 255.

https://biblioteca-digitala.ro

simboliza timpul și universul[22]. În afară de forma ovală întîlnim, ca și în cazul desenului de pe frontispiciu, și cea rotundă[23]. Pe de o parte și alta a *uroborului* friza este completată de figurile mamelucilor care au depus armele în fața lui Bonaparte. Mai sus am afirmat că francezii au ales poarta egipteană pentru motivul că aceasta era una dintre monumentele cele mai frecvent întîlnite, dar am subliniat că nu era singurul motiv. Poarta, printre pilonii ei, putea oferi (pentru o reprezentare grafică) și o privire de ansamblu asupra monumentelor Egiptului antic. Textul explicativ al frontispiciului ne vorbește de „tablou" (în contrast cu celelalte elemente descrise pînă acum și care formau „encadrement"-ul). „Tabloul" prezintă în prim plan principalele monumente achiziționate de francezi în timpul expediției[24]. Printre acestea măcar două merită a fi amintite. În partea de jos putem distinge desenul unei părți a celebrei *Pietre de la Rosetta*. Ea a fost descoperită în iulie 1799, de către căpitanul *Pierre-François Xavier Bouchard* în timpul lucrărilor de terasamente de la *Fort Julien* aproape de *Rashid „Rosette"* (port situat la est de Alexandria). După descoperire, *Lancret* a anunțat Institutul din Cairo (creat special de francezi), unde a fost apoi trimis, efectuîndu-se mai multe copii de pe urma ei. Acestea urmau a fi trimise la mai multe instituții din Europa. În momentul capitulării armatei franceze, în 1801, piesa împreună cu alte monumente, a fost cedată englezilor și trimisă la *British Museum* unde se păstrează și astăzi[25]. Piesa reprezintă un fragment dintr-o stelă de bazalt negru, avînd înscrisă pe ea o copie al unui decret al lui *Ptolemeu al V-lea Epifanul* în hieroglife, demotică și greacă. Cel mai mult lipsește din textul hieroglific. Documentul reprezintă deci un decret (reeditat de egiptenii antici de mai multe ori) promulgat de către preoții adunați la *Memphis* cu scopul de a celebra prima comemorare a încoronării faraonului. Piatra datează din Anul IX (deci 196 î.e.n.) al domniei suveranului. Prezența laolaltă a textelor hieroglific, demotic și grec[26] au contribuit la descifrarea hieroglifelor egiptene antice[27]. Merită o scurtă descriere și zodiacul de la *Dendera*, monument reprezentat în „Tablou" în spatele *Pietrei de la Rosette*"[28]. Zodiacul în cauză are forma rotundă (cu toate că în Tablou ne apare ca ovală!), cîndva aflîndu-se pe plafonul capelei lui *Osiris* construit deasupra templului zeiței *Hathor*[29] din *Dendera*. Din acest loc a fost tăiat, apoi (în 1821) fiind transportat la Paris, astăzi aflîndu-se la Muzeul Louvre[30]. Tabloul mai cuprinde, schematic, o privire de an-

---

[22] Cf. L. Kákosy, *Varázslás az ókori Egyiptomban*[3], Budapest, 1978, p. 165.

[23] Cf. W. M. Fl. Petrie, *Koptos*, London, 1896, pl. V — exemplu datînd din epoca romană imperială a Egiptului antic. Fragmentul de relief a fost amplu analizat și comentat împreună cu rolul uroborului de către L. Kákosy, *Osiris-Aion*, în *Oriens Antiquus*, 3 (1964), p. 15 sqq.

[24] „... les fragments les plus précieux recueilles dans la haute Egypte, tels que la planisphère de Dendereh, la pierre de Rosette, un papirus, un chapiteau à feuilles de dattier, l'un des sphinx de Thèbes, et des peintures des tombeaux des rois...".

[25] Cf. Carol Andrews, *The Rosetta Stone*, British Museum Publications, 1981.

[26] Cf. *Antiquités. Planches*, vol. V, Paris, 1822, pl. 52—54.

[27] In 1808, J. Fr. Champollion putea studia și el textele, beneficiind de o copie.

[28] Pentru amintirea zodiacului v. *Antiquités. Planche*, vol. IV, pl. 20—21.

[29] Pentru divinitate v. S. Allam, *Beiträge zum Hathorkult*...; Bonnet, *RARG*, p. 277—282; *LdÄ*, II, 1977, s.v. Hathor.

[30] Avînd în vedere că pregătim un articol despre acest important monument al astronomiei egiptene antice tîrzii, nu dorim să intrăm în detalii.

https://biblioteca-digitala.ro

samblu a principalelor monumente faraonice pînă la insulele *Philae* și *Elephantine* inclusiv.

VI. Pe bună dreptate francezii au numit Egiptul „țara artelor" cu monumente artistice nenumărate[31]. Acestea au fost înscrise cu o serie de texte în diferite sisteme de scriere și limbi. *E. Jomard*, fostul inginer de cadastre, unul dintre editorii enciclopediei, a recunoscut importanța acestora: „Inscripțiile care au fost recuperate printre resturi de antichități, sînt utile pentru reconstituirea evenimentelor istorice sau pentru a reînnoi faptele ignorate sau, în fine, pentru a rezolva unele chestiuni spinoase arheologului. Ele sînt, înainte de toate, monumente prețioase prin autenticitatea lor . . ."[32]. *Jomard* le-a împărțit în patru categorii: a) inscripții cursive în limba egipteană ori hieroglife, ori vulgare; b) cele în feniciană și etiopiană; c) cele în latină și d) cele în greacă. Savantul francez înțelegea prin inscripții „en égyptien vulgaire" ceea ce noi numim *graffiti*[33]. Ele au fost efectuate nu numai în timpul Egiptului antic, ci și în epocile moderne, dar în cazul de față ne interesează prima categorie. Scrise cu caractere *hieratice*[34], prin intermediul cernelei negre sau albastre, pe pereții templelor, textele cunoșteau o formulă stilistică relativ stabilă. Menirea lor era de a aduce omagiu unor divinități din diferite temple. Actele în sine au fost efectuate de vizitatori și pelerini pioși[35] sau chiar de preoți de rang inferior din templul respectiv. „Cele mai curioase sînt acompaniate de conturul unor picioare trasate pe lîngă text"[36]. Această afirmație a lui *Jomard* a fost foarte bine ilustrată și de volumul de planșe[37]; ele se referă la graffiti de la *Karnak*. Nu este lipsit de interes faptul că această localitate, mai precis templul lui *Khonsu*[38], era considerat un loc propice de scriere a graffitilor, care fac parte din a doua categorie prezentată mai sus[39]. Pe lîngă acest gen de semne, francezii s-au întîlnit și cu cele ale papirusurilor (scrise tot cu semne hieratice

[31] Cf. *Antiquités. Planches*, vol. I, p. 1.

[32] *Ibidem*, vol. II, Paris, 1818, p. 2.

[33] Cf. *Ibidem*, „on voit des inscription en égyptien vulgaire sur différens édifices, à Philae, à Karnak, à Medinet-abou et aux piramides elles portant le cachet d'un grande ancienneté, et paroissent appartenir à des voyageurs du temps, qui venoient rendre hommage aux plus anciens temples de Thèbe, de Philae, etc.".

[34] Pentru clarificarea termenului se pot aminti următoarele: semnele *hieratice* poartă această denumire din cauza faptului că în epoca greco-romană a fost scrierea cel mai des utilizată de preoți. Echivalentul lui grecesc este hieratikos „preotesc". Totuși ele se aplică tuturor semnelor de scriere care au un caracter cursiv față de semnele *hieroglifice* minuțios desenate. Trecerea de la *hieroglife la semne hieratice* se datoresc: materialului de scris și în special *uneltei*. Pe papirusuri, pe lemn și cartonaje se scria mai ușor cu o trestie și cerneală. Pentru însușirea diferitelor forme ale semnelor hieratice rămîne de bază lucrarea lui G. Möller, *Hieratische Paläographie*, Nachdruck 1965, Leiden-Brill și *Ergänzungsheft*, hrsg. von H. Grapow, Nachdruch, 1965, Leiden-Brill.

[35] V. în acest sens lucrarea lui M. Marciniak, *Les inscription hiératiques du Temple de Thoutmosis III*, Varsovie, PWN, 1974 (=*Deir el-Bahari*, I), în special pp. 6—16.

[36] Cf. *Antiquités. Mémoires*, vol. II, p. 2.

[37] Cf. *Antiquités. Planches*, vol. III, pl. 57, fig. 1—6.

[38] Divinitate recunoscută prin veleitățile sale vindecătoare.

[39] Cf. H. Jacquet-Gordon, *Deux graffiti de l'époque libyenne sur le toit du temple de Khonsu à Karnak, în Hommages à Serge Saumeron*. I, Le Caire, 1979, pp. 167—183 și pl. XXVII—XXIX.

https://biblioteca-digitala.ro

ori eventual *hieroglife cursive*[40]), dar *hieroglifele monumentale*[41] erau cele mai des văzute. Despre acestea din urmă, desigur ținîndu-se cont de cunoștințele acelei vremi, același *Jomard* a prezentat un amplu comentariu. Observațiile lui[42] făceau parte dintr-o lucrare mai detailată: „Observations et recherches nouvelles sur les hiéroglyphes, accompagnées d'un tableau métodique des signes". Planul acestuia era deosebit de interesant, francezul avînd în vedere discutarea următoarelor problematici mai importante: a) orientarea în scris a semnelor hieroglifice; b) prezentarea grupurilor aparte de semne; c) utilizarea hieroglifelor și „semnelor emblematice" în arhitectură; d) explicațiile și traducerile de texte egiptene antice oferite de antici, pasaje din *Horapollon, Piatra de la Rosette, obeliscul lui Hermapion*[43]. Dintre toate acestea, în lucrarea discutată cu acest prilej, se prezintă o clasificare a hieroglifelor[44]. Totalitatea acestora a fost divizată în 11 categorii, după cum urmează: 1) cele care redau desenul figurilor umane; 2) părți ale corpului omenesc; 3) figuri de animale; 4) părți ale acestora; 5) figuri care redau mobilierul, vasele și ustensilele casnice; 6) figuri geometrice; 7) figuri cursive și indeterminabile; 8) vegetalele; 9) figuri complexe sau combinate; 10) grupuri de figuri sau frize, repetarea figurilor și 11) „scarabee" (evidentă confuzie dintre „cartouche" și scarabeu!). Desigur, această clasificare se bazează pe aspectul exterior al hieroglifelor egiptene antice, neavînd nimic comun cu valoarea lor fonetică. O atare împărțire a semnelor există și în egiptologia modernă[45], dar cu mult diferit de cea prezentată de *Jomard*. Tabelele lui conțin foarte multe hieroglife datate din epocile ptolemaică și romană[46], iar ultimele două categorii cuprind nu simple semne, ci nume, cuvinte și expresii. Inexactitățile lui *Jomard* nu trebuie să ne mire, fiindcă hieroglifele au fost descifrate mai tîrziu (în 1822) de către *J. Fr. Champollion*.

VII. Din punctul de vedere al egiptologiei o valoare documentară au descrierea și ilustrarea multor categorii de monumente și obiecte. Nu lipsesc: piramidele, sarcofagele, obeliscurile, statuile și statuetele diferitelor divinități, vase canopi, scarabei și amulete. Majoritatea lor au fost publicate în volumul V al planșelor referitoare la *Antichități*. În cele ce urmează nu ne vom opri la aceste categorii de obiecte și piese prezentate mai sus, mai ales că în literatura de specialitate românească există o

---

[40] Termenul se referă la semnele hieroglifice scrisă cu cerneală, ele avînd o formă ușor simplificată.

[41] Semnele hieroglifice monumentale sînt acelea care au fost minuțios elaborate și sculptate pe monumente de dimensiuni mari.

[42] *Remarques sur les signes numériques...*, in *Antiquités Mémoires*, vol. II, Paris, 1818, p. 57—70.

[43] De fapt este vorba de o traducere în greacă a textului unui obelisc egiptean antic oferit de *Hermapion*. Textul obeliscului datat din perioada romană, în traducerea amintită, a fost preluat de *Ammianus Marcelinus*.

[44] Cf. *Antiquités. Planches*, vol. V, p. 59—60 și pl. 50—51.

[45] Cf. A. H. Gardiner, *Egyptian Grammar*[3], Oxford, 1979, *Sign-List*, pp. 442—548.

[46] Aceste hieroglife sînt, în marea lor majoritate, modificate, mai complexe. Scrierea ptolemaică și romană (hieroglifică) are trăsăturile unui rebus, semnele pot avea nenumărate valori. Pentru o inițiere v. H. Fairman, *An Introduction to the study of Ptolemaic signs and their values, in BIFAO*, 43 (1945), pp. 51—138; Idem, *Notes on the alphabetic signs employed in the hieroglyphic inscriptions of the temple of Edfu*, in *ASAE*, 43 (1945), pp. 193—310.

https://biblioteca-digitala.ro

prezentare reușită și științifică a lor[47]. Ne vom opri la o categorie aparte, așa-zisele „stele ale lui Horus", ghidîndu-ne după următoarele criterii: a) ele nu sînt încă cunoscute publicului românesc; b) una din aceste piese cunosc o descriere și în lucrarea franceză; c) monografia obiectelor în cauză ne este subiectul tezei de doctorat în egiptologie, aflată în curs de elaborare; d) printre numeroasele obiecte egiptene antice existente în muzeele din România[48] se află și una inedită din această categorie. Piesele în cauză cunosc denumiri diverse în literatura actuală de specialitate[49]. Credem că în cazul de față[50] una din denumirile tradiționale, „stele ale lui Horus" corespunde cel mai fidel veridicității științifice. Avînd forma unor *stele funerare*, cu dimensiuni variabile, piesele în cauză au fost confecționate din diverse categorii de piatră. Stelele boltite, marea lor majoritate de dimensiuni reduse (ca și în cazul celui reprezentat în *Description de l'Égypte*), aveau un rol profilactic. Mai ales persoanele care călătoreau în deșert au stropit cu apă aceste piese, apoi ea era frecată de părțile corpului uman amenințat de înțepăturile și mușcăturile animalelor malefice (de obicei reptile: șerpi, apoi scorpioni). Figura centrală a unei asemenea piese era zeul Horus-cel-tînăr (numit în epoca greco-romană: *Harpocrates*), care „stătea" pe crocodili, ținînd în mîini animale rău-făcătoare. Pe reversul stelei se găseau inscripții, care cu timpul ajungeau să aibă un caracter pur schematic și ornamental. De la „stelele lui Horus" se aștepta numai „ajutor" de către purtători, deci neoferind totuși — chiar prin intermediul magiei — vindecarea. Una din aceste piese, descoperită lîngă Cairo, ne este prezentată și de enciclopedia în cauză[51], fără însă a se ști la vremea respectivă adevărata menire a lui!

VIII. În încheiere am dori să precizăm următoarele: dacă din punctul de vedere al egiptologiei moderne lucrarea prezintă o valoare bibliografică, nu același lucru putem afirma din punctul de vedere al istoriei moderne și istoriei naturale. Volumele în cauză ale lucrării ar merita o atenție deosebită și din partea cercetătorilor din domeniile amintite.

ABREVIERI:

AfO — Archiv für Orientforschung
AMN — Acta Musei Napocensis
ASAE — Annales du Service des Antiquités de l'Egypte
BIFAO — Bulletin de l'Institute Française d'Archéologie Orientale du Caire
JEA — The Journal of Egyptian Archaeology
LdÄ — Lexicon der Ägyptologie
OMRO — Oudheidkundige Mededelingen uit het Rijksmuseum van Outheiden te Leiden

[47] V. C. Daniel, *Cultura spirituală a Egiptului antic*, 1985, passim.
[48] Despre acesta vezi un articol al nostru, sub tipar la *AMN*, 1987.
[49] Acestea sînt: Horus pe crocodili, Horus-cippi, Stele ale lui Horus.
[50] Avînd în vedere că avem în pregătire o monografie a pieselor în cauză, prezentarea de mai jos este foarte sumară.
[51] Cf. *Antiquités. Planches*, vol. V, pl. 62.

https://biblioteca-digitala.ro